

A Kossuth-apokrif

CSERES TIBOR: ÉN, KOSSUTH LAJOS

Valamelyik bölcsekedő írásában Gárdonyi Géza tette föl a kérdést: szerethetünk-e, a szó igaz értelmében, régvolt embereket, olyanokat, akiket személyesen nem ismerhettünk? A kegyeleten és tiszteleten túl szerethetjük-e István királyt, Hunyadi Jánost vagy Mátyás királyt?

Már nem tudom, a terjedelmes Gárdonyi-életmű melyik kötetében bukkantam erre a gondolatra. De megragadt bennem, s gyerekfővel a visszájára is forgattam: vajon gyűlölhethetjük-e a történelemnek azokat az alakjait, akikkel nem lehetett közvetlen — vagy csak néhány áttétellel közvetített — személyes kapcsolatunk, akik sem bennünket, sem szülőnket vagy nagyszülőnket nem sújthatták intézkedéseikkel, ellenséges és embertelen döntéseikkel? Gyűlölhethetjük-e Nérót, Batu kánt, I. Szolimánt vagy I. Ferdinándot?

Gárdonyi *nemmel* válaszolt saját kérdésére; szeretni nem (tehát gyűlölni sem) tudjuk a régmúlt alakjait, legföljebb rokon- vagy ellenszenvet, megbecsülést vagy megvetést érezhetünk irántuk. Válasza a történelmi regényíróé: ő majd hús-vér emberként támasztja föl az évszázadok óta halott historiai alakot — Attilát, Szent Margitot vagy Dobó Istvánt —, hogy olvasója elé varázsolva, személyes érzelmeket kelthessen irántuk. S a hús-vér alak nem is annyira a történelmi hős lesz — Attila például megmarad személytelen, félve tisztelt, barbár fejedelemnek —, inkább egy-egy kitalált, s így tetszés szerint formált közember (Zéta, Emőke) érzelmi reakciói hozzák őt s a kort lélegzetközébe.

Fölteszem a kérdést: hol a határ — hol zárul be előttünk a múlt kapuja, melyen túl már csak az írói bűbajoskodás elevenítheti meg számunkra a történelmi személyiségeket?

Kérdésem nem tart számot az egzakt tudományosságra; elismerem, hogy csak a szubjektivitás válaszolhat rá. Ám az irodalmi művek szubjektivitásban jönnek létre és szubjektumokban hatnak: író és olvasó közt érzelmi cinkosság alakul ki, ha a mű sikeres. Ezért a történelmi regényíró (és értékelője) számára kulcsfontosságú kérdés, hogy hol a határ, ameddig a múltban haladva még lehetséges a személyes érzelmi kapcsolat a mai ember és a történelem kiemelkedő alakjai között.

Cseres Tibor *Én, Kossuth Lajos* című regénye megerősít abban a meggyőződésben, ami Gárdonyi kérdésével birkózva már régen kialakult bennem. A reformkorban, Kossuth Lajosban és kortársaiban (Kölcseyvel, Széchenyivel és Wesselényivel kezdődően) jelölhetjük meg azt a nemzedéket, amelyhez személyes érzelmek fűznek bennünket. Jó okunk van erre: ez volt a nemzedék, mely a másfél évszázados Habsburg-elyomás felszámolásával az önálló nemzet megteremtésének szándékával lépett porondra. Ez volt a nemzedék, mely a nemzetet polgárosult módon fogta föl: modern, iparosodott, demokratikus közigazgatású, civilizált, városias, európai Magyarországot akart teremteni. Ez volt a nemzedék, mely kiterjesztette a nemzet fogalmát a nemességről az egész magyar népre, sőt a nemzethatáron belül élő minden nemzetiségre, egyszersmind emancipációt követelve minden felekezet

számára. Ez volt a generáció, mely önként mondott le fokról fokra a feudális társadalmi szerkezetben öröklődő nemesi előjogokról. És ez volt az új raj, mely az általa fel- és elszabadított erőktől sem sodortatott félre, hanem az 1848—49-es forradalom és szabadságharc vezetőit, radikalistáit, hőseit és mártírjait adta, vérrel pecsételt szövetségben más nemzetek önkénteseivel, mert nemzeti törekvéseik a világszabadságért vívott harcban egyesültek. Innen kezdődik a mi eszmei újkorunk. Egyetértek Fekete Sándorral, hogy koraiak azok a kijelentések, melyek szerint Kossuth és Petőfi eszméi maradéktalanul valóra váltak; ezt nyolc-tíz évvel Fekete Sándor sorainak megjelenése után sem mondhatjuk el — a forradalmi demokrata eszmék és célok egy része mindmáig előttünk lebeg.

A Kossuth-hagyománynak erős próbatételeket is ki kellett állnia, s nemcsak a Ferenc József-i korszak vége felé, amikor elkezdték a rosszabbnál rosszabb Kossuth-szobrok felállítását, vagy az ötvenes évek elején, amikor egy másféle szoborba merevítés dívott. Hanem például akkor is, amikor olyan jelentős írónk foglalkozott vele (több ízben is), mint Németh László. A Kossuth-hagyomány azonban az ilyes kisérleteket is kiállta: gazdagabb lett általa, mert hathatós ellenérveket vert vissza.

Cseres Tibor azt a Kossuth Lajost választotta regénye hőseül, akit nagyszüleink még „Kossuth apánk”-nak mondtak; ez az érzés, ha talán lanyhult is, nem halt ki, mint ahogy a Haynau elleni érzelmek — a gyűlölet és megvetés — ugyancsak tartják intenzitásukat. (Ennek az érzésnek nemrégiben Kálnoky László adott hangot Egy hiéna utóélete című versében.)

A Kossuth személyéhez fűződő, erős érzelmi kapocsnak, nemzeti érzéseknek lényeges következményei vannak a regény esztétikumára, egyszerűen azért, mert adták. Amellett Kossuth élettörténete és politikai közszereplése, az első föllépéseitől az utolsóig, a tudomány által részletesen számon tartott adatokban megszilárdult történet, s ezektől bajos a regényírónak gyökeresen szakítania; az említett érzelmek ezekhez a javarészt közismert tényekhez kötődnek.

Mindez, hihetnénk, nyomasztólag leszűkíti a művész kezdeményező lehetőségét, s a munkának erősen dokumentarista, filológiai kompilációs jelleget ad. Ám a téma-választás ilyen nagyfokú kötöttsége esetén éppen a tényiszteletben megnyilvánuló alázat válik írói erőnyé — s Cseres ennek iskolapéldáját adja. A regény fölépítése, a valóságos történések szinte észrevétlen írói finomításai, a kossuthi írásokat parafrazáló, ugyanakkor azokat egységessé szublimáló stílus, a letompított archaizmus, a tónus jellegzetes, tizenkilencedik századi zengzete — mind egy vérbeli realista terméke. „Én, Kossuth Lajos” — mondja a címben Cseres, és beleélő módszere eredményeként Kossuth-apokrifnak nevezhetem a művet; emlékiratnak, mely első sorban az Irataim az emigrációból című, Kossuth-féle följegyzések szellemét követi, de minthogy ez csak az 1859 és 1867 közötti évekről szól, Cseresnek rekonstruálnia kellett a korábbi korszakokat. Ezt az emlékiratot Kossuth ugyanígy természetesen nem írhatta volna meg, de olyan benyomást kelt bennünk, hogy írhatta volna ő is, noha vannak benne részletek, amelyek éppenséggel Kossuth ellenfeleinek írásaiból ismertek. Az írói azonosulásnak e látszólagos dokumentarizmus ellenére is olyan fokára kellett Cseresnek emelkednie, mintha maga kitalálta hős nevében írt volna emlékiratot.

Egy hosszú és küzdelmes életben elfáradt, de szellemileg friss, nyolcvannyolc éves Kossuth helyébe képzelte magát; a politikusnak ekkor még évei vannak hátra, s írásos hagyatékának bizonyossága szerint késői öregségére is megőrizte gondolkodása, emlékezete elvességét. Írásmódja erősen rezignált, s Cseres nem törekszik arra, hogy az ifjú Kossuth patetikus, olykor túláradóan retorikus beszéd- vagy írásmódját kövesse. A fájdalmas hangvétellű előadásmódból mégis fölsejlik a páratlan lelkierejű, fáradhatatlan politikus személyes varázsa. Sikerül Cseresnek megteremtene az egykori fiatalember — vagy a negyvenhat-negyvenhét éves férfi — és a reá emlékező aggastyán közti distanciát, ugyanakkor a feltoluló emlékek mardosó erejét vagy elfojthatatlan pátoszáat. Megérezzük a valóságos Kossuth közírói és szónoki szándékát: hogy egyformán akart hatni szívre és észre — egyszerre volt felvilágo-

sító, társadalmi reformer, demokrata és hazafi, majd forradalmár és szabadságharcos — népszabadság és világszabadság harcosa.

Szép a kompozíciók keret: Jóslatok az első fejezet címe (egy cigányasszony jósolja meg a serdülő ifjúnak, hogy népboldogító lesz) — és jóslattal végződik a politikai pálya, a Deáknak 1867-ben írott Cassandra-levéllal; utóbbi a XX. században beteljesülő végzetünk jóslata. Van a regénynek emellett szerelmi kezdő és záró motívuma: az első szerelmi kaland pirkadó sugarával indul, s az öregkori szerelem bágyadt alkonyati sugarával végződik a történet. Be nem teljesülő szerelem és szabadság szövődik össze a történetben — s noha ezzel a mondattal kezdődik a könyv: „Burokban születtem”, a szerencse „kegyeltje” igazi tragikus hős, akinek úgyszólván az egész évszázad hosszán tartó szenvedéssorozatát csupán a kevesek által átélt siker és dicsőség hónapjai vagy röpke évei szakítják meg. Az ifjúkori szegénysors, a férfikori börtönévek, majd az egész, hosszú öregkori száműzöttsége együttesen sokkal több időt tesz ki, mint a reformországgyűléses lázas hangulatu részvétele, a Pesti Hírlap-beli csatározások, a reformmegyletek sikerei; s a forradalom és szabadságharc tizenhét hónapjából is, ha jól megnézzük, csak negyvennyolc kora őszének néhány hete, s talán negyvenkilenc júniusa volt inkább napos, mint viharfelhőkkel terhes. Mindennütt bukás, minduntalan megaláztatás, reményvesztés; de mennyi bizakodás és erő kellett ahhoz, hogy mindezt véghez vigye, s évtizedről évtizedre újrakezdje! Katarzissal teljes életpálya az övé. Az írónak nem is hozzátennie kellett ehhez; elvennie nem volt szabad belőle.

A harmincas években már legalább annyit kellett küzdenie a reformarisztokratákkal, mint a reakcióval; nemcsak ellenfele, Széchenyi, hanem pártfogója, Wesselényi is megalázza, ha egyenjogúságuk kérdése merül föl; még a közös börtönben is érzi a bánásmódban a kettőjük közti, kiáltó társadalmi különbséget. (Ez is kellett ahhoz, hogy a köznéphez pártoljon, nemes létére.) Első találkozása Széchenyivel — amikor a gróf megkéri, ne jelenjék meg a bécsi hatalom által szemmel tartott kaszinóban — a regény egyik legemlékezetesebb epizódja: a kínos jelenet klasszikus példája. Hasonló az az ebéd is, amelyre Széchenyi minisztertársaként hívja meg öt negyvennyolc nyarán lakására; mérgezett hangulatban telik az ebéd ideje — Kossuth attól fél, hogy a gróf, régi gyűlöletétől indítva, meg akarja étetni. Széchenyi a félelem órája múltán vallja be: ő is rettegett már attól, hogy Kossuth le akarja löni — egy alkalommal úgy érezte, szándékosan fordítja felé a kezében levő puskacsövét.

Micsoda torzsalkodások, vetélkedések, sértődések és hiú kivagyiságok zilálják a szabadságharcos tisztikart is; képtelenül hangzik ma, hogy békepárti katonákat kellett a frontra vezényelnie. A dicsvágytól és gőgtől fűtött hadvezérekben sem volt sok köszönet; Perczel például kezelhetetlenül önfejű, összeférhetetlen személyiség, Dembinszky rettenthetetlensége súlyos alkoholizmussal párosul, Görgey politikailag megbízhatatlan; Mészáros nehézkes, Damjanich inkább csillogtat brigadérosi, mintsem tábornoki erényeket, s a legkülönb, Bem távoli megyékben forgatja némán a kardot Erdélyért; az ő erényeit kissé későn ismerte föl Kossuth.

Nem árt az ellenpontozás történelmünk legvonzóbb korszakának krónikájában: nemzeti önbírálatunk ekkor legalább elviselhető. Mennyi kapkodás, felelőtlenség, széthúzás és tehetetlenség e fényes hónapokban is! De micsoda energia összpontosulhatott benne és az aktív, saját érdekein fölüllemelkedő kisebbség többi emberében! Rezignáltsága a kiegyezés megtörténte után azonban már indokolt: „nem nagy kedvem van vízbe lukat furkálni” — válaszolta egyik látogatójának a kérdésre, mit üzen haza.

Lehetséges, hogy Deák pillanatnyilag megmentette az országot — de a nemzetet ő, Kossuth mentette át a huszadik századnak.

Ő az az emberünk, aki a legtöbbször érdeket tudta egyesíteni az országban. Cseres biztos érzéssel láttatja, hogy a politikus nemcsak eszmék eltökélt harcosa, hanem a lehetőségeké is; méltán maradt ránk tőle a szállóige, hogy a politika az egzisztenciák tudománya. Ezekkel számolt mindig, s nem volt voluntarista: abban

volt radikális, amiben a körülmények engedték — elhatározásszerűen radikalista sosem volt.

Ez — úgy vélem — Kossuth politikusi személyiségének kulcsa. A lehetőségeket azonban igyekezett megteremteni ahhoz, hogy a következő lépésekor ismét tovább lendítse nemzetét a haladás útján. Még a harmincas évek elején, egy megyegyűlési felszólalásában semmi egyebet nem kívánt, mint a sajtó szabadságát: „Vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem” — ismétli el többször is „minimum-programját”. Ugyanabban a beszédében éles szavakkal említi föl Robespierre elrettentő példáját, aki diktátorként megfosztotta népét a sajtószabadságtól. Kossuth élete szinte folyamatos közeledés Robespierre-hez, anélkül, hogy valaha is véres kezű diktátorral alakult volna; a fokozatosság elvének következetes betartásával azonban örökre szóló példát adott: elejétől fogva sejtette, hogy ha lapot szerkeszthet, akkor a nyilvános szó erejével fokról fokra leszámolhat a feudalizmus valamennyi intézményével, megrögzöttségével.

Nem sodródó politikus volt — ő maga határozta meg lépésről lépésre radikalizálódó, „egységfrontos” programját. Mindmáig vitáznak arról, hogy helyes volt-e a Habsburg-ház trónfosztása, de az, hogy e lépést elhamarkodta volna, számomra elfogadhatatlan. Marx azt mondja valahol a németeknek, történelmi szerencsétlenségüket részben az okozza, hogy egyetlen fejedelmük fejét sem csapták le. Mi legálább a koronát leütöttük egy Habsburg-fejről, ha vesztünkre később visszahelyeztük is...

Lehetségesnek tartom, hogy Kossuth követett el taktikai hibákat a szabadságharc alatt és után, s katonapolitikája sokszor nélkülözte az érzéket és szakértelemet a lehető legjobb döntésekre. Ezt az apokrif emlékiratban meg is vallja, s Cseres szép gesztusa, hogy az emigránsnal hadtudományt, közgazdaság- és közigazgatástant tanultat. Kossuth nemcsak nemzetével, hanem önmagával szemben is kritikus, és ezt úgy is mondhatom, hogy saját személyén is gyakorolja a nemzeti önbírálatot, mert személye nemzetalkotó jelentőségű.

Programja a hazai állapotokhoz, a lakosság fejlettségéhez és a külső körülményekhez képest az egzisztenciák maximumprogramja volt, reálpolitikusi program; ha valamiben elkésett, az az egész nemzet késedelme miatt volt. Lehetett nagyobb igaza egyben-másban Petőfinek, Vasvárinak, de nem volt kivihető; időnk nem volt ahhoz, hogy a köznép ne csak jogot kapjon a politizálásra, hanem élni is tudjon a jogával. Petőfi bukása a képviselő-választáson szemléletes példa arra, hogy a nép nem érte el nagykorúságát negyvennyolc nyarán; a társadalom szerkezete még a legmélyebb rétegekben feudális volt.

Sokszor halljuk az ellenvetést Kossuthal szemben, hogy egy politikust csak a sikerei tehetnek naggyá. Nem hiszem, hogy az életnek ezen a területén ne volna érvényes a viszonyítás elve. A lehetőségekhez képest Kossuth nagy sikerű politikus volt: ha például a kezdet kezdetén kiáll a negyvenkilences nemzetiségpolitikájával, a reformnemesség hátat fordít neki, s az arisztokrácia eltíporja vagy rendőrkéze adja.

Mindamellettt látnunk kell a hazateremtő olyan hibáit is, melyek hátráltatták törekvéseiben: forradalmi pályájának mélypontja, amikor a szerb vagy a szlovák nemzetiség küldötteit elutasítja — ezt a konföderációs tervet szövögető aggastyán be is látja. Bárcsak elejétől azt a hangot ütötte volna meg, amelyet negyvenkilenc júniusában Bálcescuval. De akkor már késő volt.

Azzal is nyugodtan szembenézhetünk, mi az, amiben anakronisztikussá vált. Cseres még az öreg Kossuthot sem kíméli meg attól a tetszélgestől, amivel földézi, minő eszközökkel aratott szónoki sikereket pályája delelőjén. Többször is olvashatjuk, milyen színű toll lengedezett a kalapján, amikor hallgatói elé állt, milyen atil-lát viselt, s hogy fájlalta, amikor Temesvárról török földre menekülően kedves szakállától — hogy föl ne ismerjék — meg kellett válnia. Mégse kizárólag tetszélgest lássunk ebben: egy embert, a legkiválóbbat is, részben gyöngeségei tesznek hitelessé az irodalomban. Amellett az országgyűlési és a nyílt téri szónok eszköztárába a külső

megjelenés is beletartozik; így tudott hatni egyrészt a saját vívátjaiktól oly szívesen megrészegülő nemesekre, másrészt a politikába eladdig csak a kortescsatározások erejéig belekóstolt „szűrös-gubás emberekre”. Ne „parádés” politikust lássunk benne, hanem a lehetőségekkel élő, a szükséges színészi képességeknek is birtokában levő közéleti embert, úgy, ahogy a regény, szerzője jól működő arányérzéke jóvoltából, élénk állítja.

Burokban született — szerencsés volt Kossuth Lajos? — Nem, a félbemaradt megvalósulásra ítélt lehetőségek és letört remények tragikus hőse inkább a mi szerencsénk. Ez a reális kép Kossuthról, ezt rajzolta meg Cseres Tibor nagy átéléssel. (Magvető.)

ALFÖLDY JENŐ

Ilyen az egész életed

SZÉLJEGYZETEK BERTHA BULCSU VÁLOGATOTT NOVELLÁSKÖTETÉHEZ

A kötet első darabja alatt az évszám: 1958, az utolsó alatt: 1974. Tizenhét év terméséből, a szerző korábban megjelent öt önálló novelláskötetének anyagából mintegy félszáz írás. Évente átlag három, immár a válogatott kötet nagyobb maradványának átadott novella: nem rossz arány ebben a nehéz műfajban. Mondják, több jó novellát egy évben nem is lehet írni. Különösen ha arra gondolunk, hogy Bertha közben regényeit, interjúköteteit, film-forgatókönyveit, drámáját, szociográfiáját, számos irodalmi publicisztikáját is megalkotta. Kapkod is fejéhez most a kritika, kiáltozza a heurékát: milyen kiváló író a válogatott novelláskötet szerzője. Mivel Bertha csaknem mindegyik korábbi kötetéről írtunk már, sőt összefoglaló tanulmányban a portrévázlat rajzolását is megkíséreltük, ezúttal a kötet megközelítésének némileg rendhagyó módját választjuk. Egyetlen ponton át számtalan egyes húzható. A két pont között húzott vonalnak iránya van. Ha három pontot összekötünk, már ívet vagy lázgörbét rajzolhatunk. Emeljük ki tehát a kötet három, időben egymástól távolos darabját, az első, az utolsó, valamint a címadó írást, s ezeknek némileg tüzetesebb vizsgálata alapján próbáljuk Bertha novellisztikáját jellemezni. Az írásokat nyolc-tíz év választja el egymástól: elegendő időnek látszik már ez ahhoz, hogy a közben megtett út, a változás, az írói pálya íve, „lázgörbéje” érzékelhető legyen.

A *Jégnovella* Bertha Bulcsu irodalmi folyóiratban megjelent első írása: a válogatott kötetben alig valamivel több, mint három nyomtatott oldal. A tehetség biztos jelét mutatja most is. De első megjelenésekor ennél sokkal többet mondott. Gondoljuk el, az irodalmi sematizmus sivár és szikkasztó évei után jelentkezik egy fiatal író, s azonnal egyéni hangjával, atmoszférateremtő erejével, biztos szerkesztőkészségével, a tömörséggel, sajátos élményvilágával kelt figyelmet. A fiatal Bertha igen jól tájékozódik, amikor mestereket választ. (Nincs az a tehetség, amelynek ne lenne szüksége példára, saját hangját felszabadító hatásra.) Ezek az évek azok, amikor a modern amerikai próza először jelenik meg magyar nyelven: Hemingway kisregényét, a *The Old Man and the Sea*-t (Ottlik Géza fordításában *Az öreg halász és a tenger* címmel), megjelenése után négy évre, 1956-ban adják ki nálunk, a modern amerikai próza másik vezéregyéniségének, William Faulknernek „alpműve”, a *The Bear* (Viktor János fordításában *A medve*) magyar nyelven 1959-ben lát napvilágot először. Mindkét író 1958-ban még alkotóereje teljében dolgozik: Hemingway három, Faulkner négy évvel van innét halálán. A pályakezdő Bertha bennük talál mestérére. Párbeszédei Hemingway tömör, kopogó, ismétlésekkel átszőtt, gyér információ-